

ترتیب الامالی

محمدجواد محمودی*

ترتیب الامالی (صدوق، مفید، طوسی) محمدجواد محمودی، قم؛
بنیاد معارف اسلامی، چاپ اول، ۱۳۲۰، وزیری، ۱۰ جلد عربی.

امالی جمع املیه است، همانند آغانی که جمع اغنیه است، و املیه نیز خود جمع املاء است، و آن عبارت است از اینکه یکی تقریر نماید و دیگری سخنان وی را بنویسد؛ و همین طور به مطلبی که معلم می گوید و دانش آموز آن را می نویسد «املاء» می گویند، و نیز به نوع و درست نوشتن کلمات املاء گفته می شود. مراد از امالی در اینجا این است که درس عالمی را شاگردان وی به رشته تحریر درآورند، این نوشته ها نوعاً شامل مطالب مختلف فقهی، حدیثی، علمی، تاریخی است که در قالب کتاب به نام «امالی یا مجالس» نامیده می شود، و این روش در میان علمای سلف سنتی رایج بوده که عالمان فنون مختلف به آن مبادرت ورزیده اند. روش امالی استاد مانند روش نقل حدیث است، که استاد در ابتدای سخن می گوید: استاد من فلانی در فلان مکان و در فلان تاریخ چنین گفت، و او از استادش فلانی، و همچنین تا سند را به پیامبر صلی الله علیه و آله یا یکی از اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام، یا یک صحابی می رساند، آنگاه مطلبی را از وی نقل می نماید، یا اینکه سخنی نیاز به شرح و توضیح دارد نقل نموده و به شرح و تفسیر آن می پردازد. این کار موجب شده تا کتابهای ارزشمندی در علوم و فنون مختلف به وجود آید.^۱ در میان کتابهایی که به این نام معروف است، سه امالی در میان عالمان شیعه از اهمیت خاصی برخوردار است، به گونه ای که توجه خاصی به آنها شده و از احادیث این گونه آثار در مباحث فقهی استفاده برده و بدان استدلال می نمایند، مرحوم شیخ حرّ عاملی نیز احادیث فقهی آنها را در کتاب

* محمدجواد محمودی از دانش آموختگان حوزه علمیه قم است. از وی علاوه بر تحقیق کتاب حدیثی ترتیب الامالی و چند اثر دیگر، مقالاتی در مجلات علمی کشور چاپ شده است.

معروف وسائل الشیعة، نقل کرده است، که عبارت‌اند از: امالیهای شیخ صدوق و شیخ مفید و شیخ طوسی، این سه بزرگوار مشهورتر از آنند که نیاز به تعریف و تمجید داشته باشند، بدین جهت تنها اشاره‌ای گذرا به زندگی هر کدام از آنان خواهیم داشت.

شیخ صدوق (۳۰۶-۳۸۱ق)؛ وقتی که به صورت مطلق «صدوق» گفته می‌شود مراد محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی است. این عالم بزرگوار حدود سال ۳۰۶ قمری در شهر مقدس قم دیده به جهان گشود،^۲ و پدر بزرگوارشان معروف به صدوق اول خود از عالمان دین و فقیهان و محدثان شیعه است. بنابر بعضی از نقلها حدود سیصد عنوان اثر از شیخ صدوق به جا مانده است.^۳ کتاب «فقیه من لایحضره الفقیه» از تألیفات این دانشمند برجسته جزو مهم‌ترین منابع فقه شیعه و از جمله کتب اربعه شمرده می‌شود. این عالم بزرگوار از عالمان زیادی بهره برده که ذکر همه آنها خارج از گنجایش این گزارش مختصر است. تنها در کتاب شریف امالی از ۶۵ شیخ روایت کرده است، نام این عده در مقدمه «ترتیب الامالی» ذکر شده است. شیخ در سال ۳۸۱ قمری از دنیا رفت و در شهر ری به خاک سپرده شد. شیخ مفید (۳۳۶ یا ۳۳۸-۴۱۳ق) ابوعبدالله محمد بن محمد بن نعمان عکبری بغدادی معروف به شیخ مفید، از برجسته‌ترین و مشهورترین عالمان امامیه است. وی فقیهی برجسته و متکلمی بزرگ‌مرتبه بود^۴ و به گفته نجاشی که از جمله شاگردان اوست: «فضله أشهر من أن یوصف فی الفقه، والکلام، والروایة، والثقة، والعلم».^۵ برای اثبات عظمت وی همین بس که در توقیعی که از ناحیه مقدسه صادر شده با تعبیر «الأخ السدید والولی الرشید» مورد خطاب واقع شده است.^۶ این عالم بزرگوار مشایخ زیادی داشته که تنها در امالی از ۳۵ تن از آنان روایت نموده است، و نام آنها در مقدمه «ترتیب الامالی» آمده است. این دانشمند فرزانه در شهر بغداد از دنیا رفت و پس از اقامه نماز بر بدن پاک وی توسط شاگردش سیدمرتضی، در حرم مطهر امام کاظم و امام جواد علیهماالسلام به خاک سپرده شد،^۷ ایشان دارای تألیفات زیادی است تا جایی که نجاشی برای وی ۱۷۴ کتاب و رساله ثبت کرده است.^۸

شیخ طوسی (۳۸۵-۴۶۰ق) ابوجعفر محمد بن حسن بن علی بن حسن طوسی، معروف به شیخ الطائفه، در طوس زاده شد و در ۲۳ سالگی به بغداد رفت و از محضر شیخ مفید و سیدمرتضی کسب فیض کرد، پس از وفات سید در سال ۴۳۶ قمری ریاست شیعه به وی سپرده شد. دوازده سال در بغداد مجلس درس داشت تا اینکه بر اثر سعایت حسودان در سال ۴۴۷ قمری کتابخانه عظیم شیعه در کرخ به آتش کشیده شد،^۹ و در سال ۴۴۸ یا ۴۴۹ قمری خانه شیخ طوسی غارت شد^{۱۰} و او غریبانه از بغداد گریخت و به مرقد مطهر علوی در نجف اشرف پناهنده شد،^{۱۱} و آنجا را مرکز علم و دانش قرار داد.

شیخ طوسی دارای مشایخ فراوانی است، تنها در امالی خویش از ۲۱ تن از مشایخ خویش روایت کرده است، نام این عده در مقدمه ترتیب الامالی آمده است. این عالم بزرگوار در زمینه‌های گوناگون قلم زده و آثار ماندگاری از خود به یادگار گذاشته است. کتابهای تهذیب الأحکام و استبصار وی، از جمله کتب اربعه شیعه است. التبیان در تفسیر قرآن، مصباح المتهجد در دعا، العدة در اصول فقه، و المبسوط در

فقه، از مهم‌ترین آثار اوست. سر انجام این دانشمند بزرگ در شهر مقدس نجف چشم از جهان فرو بست، و در خانه خویش که اینک تبدیل به مسجدی به نام خود وی گردیده، به خاک سپرده شد.

اهمیت ترتیب و ضرورت آن

بشر دائما در حال پیشرفت است و با ترتیب و تدوین یافته‌های پیشین به یافته‌های جدیدی دست می‌یابد. در موضوع روایات و احادیث وارده از اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام می‌بینیم که اصول اربعه به صورت کتب اربعه مدوّن می‌شود، و آنها نیز با همت و پشتکار عالمی فرهیخته ترتیب جدیدی یافته و کتاب ارزشمند *وسائل الشیعه* به عالم دانش تقدیم می‌شود. علامه محمدباقر مجلسی قدس سرّه پیش‌تاز حرکتی است که با تدوین مجموعه عظیمی از کتابها، *دایرة المعارف «بحار الأنوار»* را می‌نگارد. بنابراین، اصل حرکت از قرن‌ها پیش آغاز شده، و لازم است این کار سیری رو به رشد داشته، و همه آثار ارزشمند را در برگیرد. ترتیب *الامالی* و یکی نمودن سه کتاب: *امالیه‌های سه گانه*، از دیر زمان مورد اقبال دانشمندان و دانش‌پژوهان بوده است. ولی با توجه به اینکه مجالس آنها طی سالیان متمادی و در مکانهای مختلف بوده است، و کتابها تنها بر اساس ترتیب زمانی تدوین شده، و در هر کدام از مجالس مطالب فراوان و پراکنده‌ای وجود دارد، بلکه گاهی در حدیث واحد تنوع فراوانی از جهت مطالب وجود دارد که دسترسی به هر کدام از آنها وقت زیادی از خواننده می‌گیرد. بدین جهت نگارنده تصمیم گرفت آنها را بر اساس نظم صحیح و منطقی مرتب نماید. ابتدا تصمیم بر این بود که هر کدام از کتابهای سه گانه به صورت مستقل ترتیب داده شود. اما پس از مراجعه و دقت، ملاحظه شد که این سه، مشترکات فراوانی دارند؛ چراکه شیخ مفید در این کتاب روایتهای فراوانی را از شیخ صدوق نقل کرده که آنها در *امالی* شیخ صدوق موجود است، و شیخ طوسی احادیث زیادی را از استادش شیخ مفید روایت کرده که همه آنها در *امالی* شیخ مفید آمده است، و احادیث متعددی نیز به واسطه از شیخ صدوق روایت شده که در *امالیه‌های صدوق* و مفید موجود است. همین امر موجب شد تا تصمیم به ادغام هر سه و ایجاد مجموعه جدیدی به نام *ترتیب الامالی* گرفته شود. البته پیش از این کار، *امالی* شیخ صدوق در سه باب کلی به صورت زیر مرتب شده بود: باب اول، آنچه مربوط به مناقب اهل بیت علیهم‌السلام و باب دوم، آنچه متعلق به عبادات و اوراد و اذکار و باب سوم: آنچه متعلق به متفرقات است.^{۱۲} نکته‌ای که یادآوری آن خالی از فایده نیست این است که، ابتدا تصمیم بر این بود *تا/امالی* سید مرتضی نیز به این مجموعه اضافه گردد، ولی با توجه به تفاوت اساسی آن از نظر موضوعات، و جای نگرفتن آن در چارچوب کتابهای روایی به این سه *امالی* (صدوق، مفید، طوسی) ملحق نشد. کتاب *«ترتیب الامالی»* در ده جلد در سال ۱۴۲۰ قمری از سوی بنیاد معارف اسلامی قم چاپ و منتشر و در سال ۱۳۸۱ از طرف کتاب سال ولایت به عنوان کتاب ممتاز شناخته شده است.

کیفیت ترتیب: کارهای انجام گرفته در این اثر، به تفصیل در مقدمه ترتیب الامالی ذکر شده است، در اینجا نکات مهم و اساسی آن فهرستوار تقدیم خوانندگان محترم می‌شود.

۱. ترتیب الامالی، ترتیبی است بر اساس موضوعات مختلف؛ موضوعاتی که حدیثهای این کتابها بر اساس آن دسته‌بندی شده است، عبارت‌اند از: عقل و علم و جهل، توحید، عدل، موت، برزخ، معاد، بهشت و دوزخ، احتجاج، نبوت عامه، نبوت خاصه، تاریخ انبیاء و اسلام و امم و ملوک، امامت، تاریخ امامان دوازده‌گانه،^{۱۳} حوادث و فتنه‌های واقع‌شده پس از پیامبر، آنچه مرتبط به ملائکه و شیاطین و جن و حیوانات است، خوردنیها و آشامیدنیها، که موضوعات اخیر در کتابی به نام *السماء و العالم* آمده است.

مکارم اخلاق و مساوی اخلاق، احکام معاشرت با دیگران، حقوقی که مردم بر همدیگر دارند، آداب و سنن، آداب سفر، مواعظ، نواهی و معاصی، ابواب گوناگون فقه و احکام مانند طهارت، جنازه، صلات، صوم، زکات، جهاد، خمس، حج، امر به معروف و نهی از منکر، قرآن و دعا، عقود و ایقاعات، قضایا و احکام، شهادت، جنایات، و حدود، ودیات، و غیر اینها از عنوانهای گوناگون، که هر کدام از این عناوین زیر مجموعه‌های فراوانی دارد.

۲. در این ترتیب بر اساس روش علامه مجلسی در *بحار الانوار* و شیخ حرّ عاملی در *وسائل الشیعه* کار شده است، ولی مؤلف خود را در چارچوب روش آنها محصور نساخته است، چراکه گاهی بابتی جدید که در آنها نیست افزوده شده است، و گاهی نیز بابتی را که در امالیها مطلبی درباره آن نبوده حذف شده است.

۳. در چینش احادیث مراعات پیشین و پسین شده است، و بر همین اساس در هر باب ابتدا، احادیث امالی شیخ صدوق، سپس احادیث امالی شیخ مفید، و آنگاه احادیث شیخ طوسی آمده است. در مواردی که هر سه کتاب یا دو تای آن در حدیثی از نظر سند و متن اتفاق دارند، ابتدا سند و متن پیشین آورده شده، آنگاه در ذیل آن به نقل کتاب دوم از اولی بسنده شده است. اما در مواردی که متن یکی بوده، ولی سندها اختلاف داشته، پس از آوردن متن و سند پیشین، سند دوم آورده شده و با آوردن کلمه «مثله» از تکرار متن خودداری شده است، و در مواردی که اختلاف جزئی در متن بوده به موارد اختلاف اشاره شده است، و در صورتی که اختلاف عبارتها فراوان بوده، متن بعدی نیز تکرار شده است.

۴. احادیث این کتاب دارای دو نوع شماره است، یکی شماره‌های مسلسل مربوط به احادیث که از اولین حدیث باب اول آغاز و به ترتیب تا آخرین حدیث باب آخر کتاب ادامه یافته است، و دیگری مربوط به هر باب است که به صورت مستقل هر باب شماره‌گذاری مستقل شده است، و برای اجتناب از مخلوط شدن شماره‌ها، شماره‌های مسلسل بین دو قوس قرار داده شده است. مجموع حدیثهای سه کتاب - با توجه به تکراری بودن برخی احادیث - ۲۹۹۷ حدیث بوده است، تعداد حدیثهای سه کتاب به تفکیک چنین است: *امالی شیخ صدوق*، شامل ۹۷ مجلس و در مجموع ۱۰۴۴ حدیث، *امالی شیخ مفید*، شامل ۴۲ مجلس و در مجموع ۳۹۱ حدیث، *امالی شیخ طوسی*، شامل ۴۶ مجلس و در مجموع ۱۵۶۲ حدیث؛ که پس از تبویب و قرار گرفتن احادیث در بابهای گوناگون، و تقطیع برخی احادیث، مجموع احادیث ترتیب الامالی به ۵۶۴۲ حدیث بالغ شده است.

۵. حدیثهایی که در برگیرنده بیش از یک موضوع بوده، بر اساس موضوعاتی که داشته، پراکنده شده، و در جای مناسب خویش درج شده است.
۶. در مواردی که حدیثی تقطیع شده است، برای اینکه خواننده به طور کامل از کتابهای سه گانه بی نیاز گردد، و برای اجتناب از برخی عواقب نامطلوب تقطیع، در یک مورد که مناسب تر بوده است، حدیث به طور کامل آورده شده، و در موارد دیگر به محلی که به صورت کامل آمده اشاره شده است.
۷. نشانی هر حدیثی در پایان هر حدیث با خطی مشخص میان دو قوس آورده شده است، در این نشانیها ابتدا نام کتاب و سپس شماره مجلس، آنگاه شماره حدیث آمده است. شماره گزاریهایی احادیث در نشانیها، ممکن است اندکی با آنچه در اصل چاپ شده بوده، اختلاف داشته باشد، و این بدان جهت است که در شماره گزاریهایی اصل گاهی یک حدیث به اشتباه تبدیل به دو حدیث شده، و گاهی به عکس دو حدیث مستقل در ذیل یک شماره آمده است. البته، این گونه موارد اندک است.
۸. در مواردی که حدیث به طور کامل آورده شده، سند به طور کامل و با حفظ تمامی خصوصیات که در اصل بوده، آورده شده است، اما در مواردی که تقطیعی صورت گرفته، در واقع یک نوع تلخیص و درباره متن نیز به حداقلی که مرتبط با موضوع بوده اکتفا شده است.
۹. یکی از مشکلات تقطیع و ترتیب موضوعی این بوده که کتابهای سه گانه بر اساس مجلسهای متعدد مرتب شده بود که در ابتدای هر مجلس شماره هر مجلس و تاریخ آن آمده است، و در اولین حدیث سندی به صورت کامل و با حفظ خصوصیات و جزئیات ذکر شده، ولی در ادامه و در ابتدای حدیثهای بعدی، سننها تلخیص شده و گاهی با رمز و اشاره آمده است، به ناچار سننها در ابتدای هر کدام از این حدیثها، که بر اساس موضوع پراکنده شده، تکرار شده است.
۱۰. سعی شده در این کتاب از بهترین نسخه های موجود استفاده شود، در عین حال توجه به دیگر چاپها نیز شده است، نسخه مورد استفاده از *امالی شیخ صدوق*، عبارت است از نسخه چاپ شده از سوی مؤسسه بعثت که بر اساس نسخه های خطی متعددی آماده شده. نسخه مورد استفاده از *امالی شیخ مفید*، نسخه ای است که توسط آقایان حسین استاد ولی و شیخ علی اکبر غفاری تحقیق شده و اساس کار آنها بر چهار نسخه خطی بوده است، و نسخه مورد استفاده از *امالی شیخ طوسی*، نسخه چاپ شده توسط مؤسسه بعثت است، که این چاپ با استفاده از نسخه خطی نوشته شده در سال ۵۸۲ قمری و با مقابله نسخه چاپ سنگی و چاپ حروفی سال ۱۳۸۴ قمری در نجف اشرف، انجام گرفته است. در عین حال با توجه به وجود اشتباهاتی که در این چاپها وجود داشت، سعی شده با مراجعه به مصادر مختلف و به ویژه اصولی که بر اینها مقدم بوده تصحیح صورت گیرد، در عین حال هیچ موردی بدون اشاره و استدلال تغییر نیافته است.
۱۱. گاهی برای تکمیل عبارتی، به ناچار کلمه یا کلمه هایی اضافه شده، که جهت حفظ امانت این گونه موارد میان گروه [ ] قرار داده شده است.

۱۲. این کتاب صرف ترتیب امالیهای سه گانه نمی‌باشد، بلکه احادیث آن تخریح شده و برای هر کدام، مصادر و سندهای گوناگونی نقل شده است، گاهی یک حدیث کوتاه که از اهمیت بیشتری برخوردار بوده چندین صفحه تخریح شده است، به عنوان نمونه؛ حدیثی که پیرامون صلوات بر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و لزوم اضافه «آل» در صلوات بر آن حضرت، بیش از پنج صفحه تخریح وجود دارد، و یا حدیثی که در آن به اختصار به خطبه فدکیه حضرت زهرا علیهاالسلام اشاره شده است، ۲۵ مصدر جدید در حدود چهار صفحه برای آن آمده است،^{۱۳} البته همه تخریجها در پاورقی آمده است.

۱۳. در مواردی که حدیثی نیاز به شرح داشته، یا لغتی باید معنا می‌شده است، در پاورقیهای این کتاب شرح شده است. البته، در این شرحها از نوشته‌ها و شروح علمای سلف همچون علامه مجلسی قدس سره در *مرآة العقول* و *بحار الأنوار* استفاده شده است.

۱۴. این کتاب دارای مقدمه‌ای نسبتاً کامل و جامع است، که در آن به شرح حال مشایخ سه گانه صاحبان امالیها، نسخه‌های امالیها، ترتیب کار، و مطالب مفید دیگری درباره کتاب، پرداخته شده است.

۱۵. در پایان یک سیاهه کامل و جامع آمده است. با مراجعه به این سیاهه جامع می‌توان به هرگونه مطلبی که احتمال وجود آن در این کتاب داده می‌شود به آسانی دست یافت. در پایان یادکرد این نکته ضروری است که اصل این طرح را ابتدا محقق اندیشمند مرحوم آیت‌الله محمدباقر محمودی ارائه داده‌اند، سپس کار تدوین پیگیری شد و در نتیجه کتاب حاضر تدوین شد. یاد و نامش گرامی باد.^{۱۵}

پی‌نوشتها

۱. کتابهایی مانند امالی ثعلب (۲۰۰-۲۹۱ق)، امالی ناصر کبیر (۳۰۴ق)، امالی یزیدی (۳۱۷ق)، امالی ابن درید (۳۲۱ق)، امالی عبدالرحمان زجاج (۳۳۷ق)، امالی ابراهیم زجاج (۳۴۰ق)، امالی زجاجی (۳۴۰ق)، امالی قالی (۲۲۸-۳۵۶ق)، امالی شیخ صدوق (۳۸۱ق)، امالی ابوالفضل شیبانی (۳۸۷ق)، امالی حاکم نیشابوری (۴۰۵ق)، امالی سید ابوطالب (۴۱۱ق)، امالی شیخ مفید (۴۱۳ق)، امالی ابوالفتح حفّار (۴۱۴ق)، امالی سید مرتضی (۴۳۹ق)، امالی مرزوقی (۴۶۰ق)، امالی شیخ طوسی (۴۶۰ق)، امالی خزاعی، امالی خمیسبه سجری (۴۷۹ق)، امالی ابن الشجری (۵۴۲ق)، امالی ابن حاجب (۶۴۶ق)، امالی ابن حجر عسقلانی (۸۵۲ق).

۲. کمال‌الدین: ص ۵۰۲ باب ۴۵ ح ۳۱، کتاب الغیبه از شیخ طوسی: ص ۳۰۸-۳۰۹ ح ۲۶۱ و ص ۳۲۰ ح ۲۶۶، رجال نجاشی: ص ۲۶۱ رقم ۶۸۴

۳. فهرست شیخ طوسی: ص ۱۵۷ معالم العلماء: ص ۱۱۱.

۴. رجال علامه حلی: ص ۱۳۷.

۵. رجال نجاشی: ص ۳۹۹ رقم ۱۰۶۷.

۶. احتجاج طبرسی: ج ۲ ص ۵۹۶ ح ۳۵۹.

۷. رجال بحرالمولود: ج ۲ ص ۳۲۲، ریاض العلماء: ج ۵ ص ۱۷۷، الکنی و الألقاب: ج ۳ ص ۱۶۵.

۸. میزان الاعتدال: ج ۴ ص ۳۰ رقم ۸۱۳۳، سیر اعلام النبلاء: ج ۱۷ ص ۳۲۵.

۹. اعیان الشیعه: ج ۹ ص ۱۵۹، بغداد از دو قسمت طرفین رودخانه تشکیل شده و از قدیم کرخ شیعه‌نشین و رصافه سنی‌نشین بوده است.

۱۰. لسان المیزان: ج ۶ ص ۵۲ رقم ۷۳۹۹.

۱۱. المنتظم: ج ۱۶ ص ۸ و ۱۶.

۱۲. مؤلف این اثر هیات‌الدین جمشید بن مهدی بن اسماعیل بن مهدی بن فخرالدین بن شمس‌الدین محمد حسینی طوسی دلیجانی است، تاریخ کتابت آن در سلخ رمضان ۹۵۱ ق می‌باشد، و آن را بر اساس نسخه‌ای که در سال ۵۰۷ هجری نگارش یافته مرتب نموده است، توضیح این مطلب در مقدمه ترتیب الامالی آمده است.

۱۳. در مورد برخی از امامان مانند امیرمؤمنان علی علیه‌السلام مطالب فرولون است و زندگانی آن حضرت یک جلد را به خود اختصاص داده است، در حالی که در مورد برخی دیگر مانند امام حسن هسکری علیه‌السلام مطالب بسیار اندک است و به یک باب اکتفا شده است.

۱۴. این حدیث در جلد سوم ترتیب الامالی ص ۳۰۹ به شماره ۱۳۲۳ آمده است. لازم به ذکر است که خطبه‌های حضرت زهرا علیه‌السلام به صورت کتابی مستقل توسط مؤلف این مجموعه آماده شده، که به یاری خناوند به زودی منتشر خواهد شد.

۱۵. معظم‌له در تاریخ بیست و هفتم فروردین ۱۳۸۵ ش برابر باب ۲۷ ربیع المولود ۱۳۲۷ ق مصادف با ولادت مسعود پیامبر بزرگ الاهی حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله و فرزند بزرگوارش امام جعفر صادق علیه‌السلام چشم از جهان فرو بست، و پیکرش در حرم مطهر کریمه اهل‌بیت حضرت فاطمه معصومه علیه‌السلام در حجره شماره ۲۳ صحن بزرگ به خاک سپرده شد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پرو، شمشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی